

SAKARI KATAJAMÄKI

Lauri Viita katsoo filosofin peiliin

Tänä vuonna juhlittavaa Lauri Viitaa (1916–1965) on tapana lukea kirvesmiesrunoilijana, Pispalan kuvaajana, kielellä leikkijänä ja akateemisille kakaroille ivailevana satiirikkona. Vähemmälle huomiolle on jäänyt, miten intohimoisesti kirjailija sivisti itseään ja miten se vaikutti hänen tuotantonsa. Viidan runot ja aforismit käyvät keskustelua muun muassa filosofisen kirjallisuuden kanssa.

Jatkosodan aikana, heinäkuussa 1944 Lauri Viita kirjoitti vaimolleen Kertulle kiihkeästä lukuharrastuksestaan ja viimeaikaisesta sivistyshankkeestaan: ”Olen lukenut lähtösi jälkeen kolmisen tuhatta sivua psykologista, filosofista ja historiallista kirjallisuutta, ja yhä minua kalvaa tuo sammumaton tiedonjano, jonka ravitsemiseen olen pääasiallisesti käyttänyt koko tähän astisen elämäni, ja tuskinpa se jano jättää minua milloinkaan.”¹ Lukeminen sai kirjailijaksi tähtävään Viidan ymmärtämään oman rajallisuutensa: ”Mitä enemmän luen, sitä vähäisemmäksi huomaan tietoni tästä valloittamattomasta maailmankaikkeudesta ja sen kuohuvasta elämänvoimasta.”²

Kiinnostus tietokirjallisuuteen heijastui Viidan tuotantoon muun muassa psykologisina, semioottisina ja tietoteoreettisina teemoina.³ Etenkin filosofi ja psykologi Eino Kaila (1890–1958), *Persoonallisuuden* (1938), *Inhimillisen tiedon* (1939) ja *Syvähenkisen elämän* (1943) kirjoittaja, muodostui hänelle tärkeäksi, kuten muillekin saman sukupolven kirjailijoille. Kailan välityksellä Viita tutustui laajemminkin länsimaisen filosofian historiaan ja filosofiseen ajattelutapaan, jota hän oppi soveltamaan kaunokirjallisuuden keinoin. Kirjoista oppimaan tietoja Viita syvensi opiskelamalla kirjallisuutta ja filosofiaa Tampereen työväenopistossa jatkosodan jälkeen.⁴ Viidan kiinnostusta filosofiaan ja ihmismieleen ovat voineet syventää myös kirjastonhoitaja Mikko Mäkelän ympärille vuonna 1946 muotoutuneessa tamperelaisessa kirjallisuuspöytäkirjassa, niin sanotussa Mäkelän piirissä käydyt keskustelut. Kaila ja filosofi J. E. Salomaa olivat olleet Mäkelän opettajia hänen opiskellessaan Turun yliopistossa 1920- ja 1930-luvuilla.⁵

Viidan tuotannossa viittaukset länsimaiseen filosofiaan ovat usein niin hienovaraisia, leikkilisiä tai teemoiltaan niin yleisiä, että selviä yhtymäkohtia johonkin yhteen ajattelijaan on vaikea osoittaa, mutta välillä hänen kirjoituksensa ovat kuin merkintöjä filosofisen kirjallisuuden marginaaleihin. Muun muassa maailman ja ihmisen kokemusmaailman väliset tietoteoreettiset ongelmat ovat antaneet virikkeitä Viidan kirjailijantyöhön.

Mistä kasvoista ajan partani?

Suomen filosofinen yhdistys julkaisi *Ajatus*-vuosikirjassaan (XXIII/1960) osia entisen puheenjohtajansa Eino Kailan keskeneräiseksi jääneestä käsikirjoituksesta *Hahmottuva maailma*. Kirja ilmestyi vuosi ennen Viidan viimeistä runoteosta *Suutarikin, suuri viisas* (1961). Asemansa vakiinnuttanut Viita oli jo kirjoittanut esikoisrunoteoksen *Betonimylläri* (1947), saturunoelman *Kukunor* (1949), *Moreeni*-romaanin (1950) ja runokokoelman *Käppyräinen* (1954). Uudessa kokoelmassa hän täydensi ilmaisupertuaariaan kirjoittamalla runojen ohella proosamuotoisia mietelmiä.

Kailan *Hahmottuvan maailman* ehein osa ”Arkikokemuksen perseptuaalinen ja konseptuaalinen aines” alkaa filosofisella ongelmalla, joka sijoittuu arkisiin aamuaskeleihin:

”Kun aamulla ajan partani peilin edessä, mistä kasvoista ajan partani?

Sillä onhan tässä kahdet kasvot kysymyksessä: on kuvastinkasvot, jotka näkyvät ja näkyminä sijaitsevat kuvastinavaruudessa peilinpinnan takana, ja on ”todelliset” kasvot, jotka eivät näy ja fyysisinä asioina sijaitsevat peilinpinnan edessä olevassa ”todellisessa” avaruudessa.

Jos otan huomioon vain sen, mistä parranajotoimituksen kestäessä normaalitapauksessa olen tietoinen, vain sen, mihin tämä toimitus tietoisesti kohdistuu, on vastaus epäilemättä tämä: Ajan partani kuvastinkasvoista.”⁶

Kailan mukaan näissä tapahtumissa vallitsee tarkka säännönmukaisuus, jota ilman parranajo olisi mahdotonmuus: ”sama säännöllinen tapahtumaketju, sama ’kausaliteetti’, sama ’syiden ja vaikutusten’ sarja” toistuu kuvastinavaruudessa päivästä päivään ja vuodesta vuoteen.⁷

Lauri Viita hyödynsi peilikuvaheijastuksien symboliikkaa runoudessaan, muun muassa kuvatessaan minuuden eri ulottuvuuksia. *Käppyräisen* ”Huoneentaulussa” kirvesmies rakentaa itselleen talon, jonka ikkunasta näkyykin vain hänen oma peilikuvansa. *Suutarikin, suuri viisas* sisältää runon ”Ihana muusa”, joka rakentuu

kokonaan peilin ja silmien heijastusten varaan. Saman teoksen eräässä mietelmässä Viita hyödyntää *Hahmotuvan maailman* peiliesimerkkiä ja kiteyttää Kailan ajatuskokeen yhdeksi virkkeeksi:

”Saatuaan kuntoon tietyn muistimekanisminsa mies ei enää leikkaakaan partaa omista kasvoistaan, vaan näiden peilikuvasta, mutta tällöin tämä onkin jo muuttunut perseptuaalisesta konseptuaaliseksi, ts. aistittavasta heijastumasta tarkkuutensa ja pysyväisyytensä varaiseksi omaksumaksi.”⁸

Viidan mietelmässä mainitut perseptuaalisuuden ja konseptuaalisuuden käsitteet ovat nekin peräisin Kailalta, joka *Hahmotuvassa maailmassa* käsitteellistää aamurutuuninsa kolmeen tasoon. Kuvastinkasvoja sellaisina kuin ne koetaan parranajotilanteessa Kaila kutsuu *perseptuaaliseksi* esineiksi eli p-esineiksi. Inhimillisen arkimaailman aineelliset kappaleet, kuten vesihana tai pyyheliina, ovat hänen teoriassaan *fyysisiä* eli f-esineitä. *Fysikaalisilla* esineillä Kaila tarkoittaa puolestaan esineitä siten kuin mittavaa tieteellinen tutkimus ne määrittelee. Kylpyhuoneessa sellaisia olisivat partavaahdon ja kasvojen molekyylit ja atomit. Näiden tasojen sarja on Kailan mukaan nouseva, sillä esineitten käsitteellistyminen eli konseptualisointi lisääntyy jatkuvasti siirryttäessä p-esineistä f-esineisiin ja f-esineistä fysikaalisiin esineisiin.⁹

Viidan aforismin ajatus peilikuvan konseptuaalisista kasvoista ”pysyväisyytensä varaisena omaksumana” on niin ikään lainaa Kailalta. *Hahmotuvassa maailmassa* konseptualisoinnin lisääntyminen tarkoittaa nimenomaan invarianssin eli pysyvyyden ja säännönmukaisuuden voimistumista. Esineiden pysyvät ominaisuudet, kuten painon ja tilavuuden muuttumattomuus, ovat ominaisuuksia, joita ei nähdä, kuulla tai tunnetta vaan jotka ”ajatellaan”.¹⁰ Kun Kailan ja Viidan parranajajat höyläävät leukaansa, he eivät esimerkiksi voi havaita sitä, että leuka ei viiden sekunnin kuluttua lakkaa olemasta. Silti he kokevat kasvonsa pysyviksi ja muuttumattomiksi.

Hahmotuvan maailman peilikuvaongelman kaltaiset, ihmisten kokemusmaailmaa suhteellistavat ja moniulotteisuutta korostavat ajatuskulut ruokkivat Viidan mielikuvitusta. Oikeastaan valtaosa hänen tuotannostaan perustuu tämäläiseen ihmisten kokemusmaailman ja kielen purkamiseen yllättävin tavoin sekä purettujen osasten uudelleenrakentamiseen. Filosofisesta ja psykologisesta kirjallisuudesta omaksuttu ajattelutapa selittää osaltaan Viidan kiinnostusta kirjoittaa myös erilaisia harhoista ja unista uransa eri vaiheissa.

Unennäkijän ketjukolarit

Esikoiskokoelmastaan alkaen Viita käsitteli tuotannossaan unia sekä unen ja todellisuuden suhdetta. Runoelma *Kukunor*, alaotsikoltaan *Satu ihmislapsille*, rakentuu lähes kokonaan unien varaan ja tarttuu moniin unennäön ilmiöihin. Niemisten perheen vaiheista kertovassa *Moreenissa* perheen äiti Joosefina on visionääristen unien näkijä, mikä avartaa romaanin kuvitteellista maailmaa.¹¹

Suutarikin, suuri viisas -kokoelman kaikkein pisin mietelmä keskittyy unennäön ja harhojen tietoteoreettisiin kysymyksiin. Mietelmä alkaa unennäkijän fyysisen olotilan ja ympäristön ärsykkeiden sekä unennäön kokemusmaailman välisellä suhteella:

”Unennäkijä voi vuoteessa maaten kävellä, uida, hiihtää, kiivetä, riippua, lentää ja käydä mitä erilaisimmissa paikoissa. Hän voi myös kuulla ympäristön todellisia ääniä, mutta herättyä hän ei tiedä, miltä suunnalta ne tulivat. Unennäkijä ei siis lainkaan tiedosta todellista asemaansa ja asentoansa. Nukkuminen merkitseekin viime kädessä juuri sitä, että tasapainon tarkkaaja lepää.”¹²

Mietelmän loppuosassa jatketaan unen ja nukkumisen luonteen pohdiskelua sekä rinnastetaan unennäköön ja valveilla koettuihin harhanäkyihin liittyvät tietoteoreettiset ongelmat samaan tapaan kuin Platon tekee *Theaitetoksessa* ja Descartes *Mietiskelyissä*. Platonin dialogin mukaan nukkuvat ja mielenhäiriössä olevat ovat harhaluulojen vallassa, mutta toisaalta yhtä lailla kiistanalaista on, olemmeko valveilla edes silloin kun koemme olemamme¹³. Descartes pohtii samaa unen ja mielen häiriöistä johtuvien harhojen tietoteoreettista ongelmaa. Hän havainnoi valvekokemuksiaan ja toteaa näkevänsä ”valppain silmin” paperin edessään ja ”tietoisesti aistivansa” oman kätensä olemassaolon. Hän toteaa, että havainnot eivät voisi olla nukkuvalla yhtä tarkkoja mutta myöntää että unissakin on samankaltaisia kokemuksia. Hänen johtopäätöksensä on, että valvetilaa ei ”voi erottaa unesta millään varmoilla tuntomerkeillä”.¹⁴ Viidan mietelmän jälkipuolisko käy läpi samantapaisia ajatuskulkuja kuin Platon ja Descartes, mutta löytää ratkaisun, jolla psyykkisiä harhoja kokeva voi pelastua:

”[...] Havaitsemista ei ole, on vain puutumis h e i j a s t e i d e n aiheuttamaa muistimekaanista kyljenkääntöä, mutta samaa alati avointa varaovea pyrkivät käyttämään myös torjutut tai muutoin tyydyttämättömät pyyteet, tuottaen s e k a v i a, a i n u t k e r t a i s i a ketjukolareita, joita nimitetään uniksi ja joiden t u n n e varaus voi olla niin voimakas, että ne herättyäkin pystyvät kilpailemaan valvemielen h a v a i n t o j e n kanssa. Tällöin ihminen näkee unta valveillaan. Hänen mielensä potee vaarallista sairautta, jota sanotaan mm. jakomielitaudiksi. Toistaiseksi hänet voi pelastaa vain omakohtainen oivallus, että t a r k k u s j a p y s y v ä i s y s ovat todellisuuden ainoat tositteet.”¹⁵

Ajatus tarkkuudesta ja pysyväisyydestä todellisuuden tunnistamisen perustana muistuttaa Gottfried Wilhelm Leibnizin ajatusta invarianssista todellisuuden perustana. Tämäkin teoria on todennäköisesti välittynyt Viidalle Eino Kailalta, joka on käsitellyt Leibnizin teoriaa *Inhimillisessä tiedossa*. Kailan mukaan todellinen eroaa unesta, harhasta ja epätodellisesta siten, että se ”käsitteensä mukaisesti on säännönmukaista ’unta’”. ”Todellinen” on näin ollen ”kokemuksen invarianssia”. Kokemus on vain ”unta tai harhaa”, mutta se on järjestynyttä ja lainalaista ”unta

”Viita soveltaa invarianssin ajatusta mietelmässään käytännöllisesti: psykoottisten harhojen kanssa voi pärjätä paremmin, jos kiinnittää huomiota asioiden tarkkuuteen ja pysyväisyyteen.”

tai harhaa”, jossa menneisyydestä voi ennustaa tulevaisuutta niiden lakien perusteella, jotka vallitsevat tässä muutosten virrassa.¹⁶

Viita soveltaa invarianssin ajatusta mietelmässään käytännöllisesti: psykoottisten harhojen kanssa voi pärjätä paremmin, jos kiinnittää huomiota asioiden tarkkuuteen ja pysyväisyyteen”. Saman periaatteen, invarianssin, varassa Kailan ja Viidan parranajajatkin suorittavat joka-aamuja toimiaan totuttuun peilikuvaan ja liikeratojen jatkuvuuteen luottaen.¹⁷

Järvipeikko ja lintuihminen

Viidan mietelmässä kuvatun kaltaisia unikokemuksia, joissa unennäkijä irtautuu kehollisista ja avaruudellisista koordinaateistaan menettäen otteensa olemassaolonsa pysyväisyydestä, Viita on käsitellyt myös runon ja proosakerronnan keinoin. Eräs *Moreenissa* kuvattu Iisakin kokema painajainen alkaa unikuvien nopealla vyörytyksellä. Kuvien virrassa Iisakki ei saa otetta avaruudellisista koordinaateistaan: ”unikuvat vain vilisivät sokin sokin, niin ettei tuon tuostakin havahtuessaan ollut kotvaan selvillä, missä ja miten päin oma ruumis kulloinkin oli”¹⁸.

Kukunorissa suomalainen Kukunor-peikko on opinut, että Aasiassa on samanniminen suolajärvi ja että Afrikassa on erämaa, jolla on sama nimi kuin Kukunorin Kalahari-serkulla. Lähes koko runoelma koostuu Kukunor-peikon unesta, jossa hän lentää pilvenä Kalaharin erämaahan, missä molemmat peikot kokevat ihmeellisiä seikkailuja.

Unen kohdassa, jossa pilveksi haihtunut Kukunor-järvi on saapumassa Kalaharin erämaahan, Kukunorin

koordinaatit alkavat hämärtyä pala palalta *Moreenin* Iisakin unen tapaan. Ensin tähdet haihtuvat pois ja tyhjiys alkaa valaista. Outo valoilmio täyttää kaiken: ”Nyt se on jo etelässä – / pohjoisessa, tuolla, tässä, / vaikka missä – minussakin, / minussakin palaa!”¹⁹ Pian Kukunor on keskellä värikästä sekamelskaa:

”Yhtä mittaan väri vaihtuu,
tähti syttyy, toinen haihtuu!
Nyt, nyt lähtee kohoamaan
jokin, jokin muodoton
kuin, kuin – mikä tuo nyt on?”²⁰

Vilinän keskellä Kukunor kadottaa tuntuman omaan avaruudelliseen olotilaansa samaan tapaan kuin Viidan proosamietelmässä. Hullunmylly päättyy kuitenkin onnellisesti Kukunor-järven päästessä erämaahan, jossa hän kohtaa Kalan eli Kalahari-serkkunsa:

”Mikä, mikä asentokin –
kaikki menee sokin sokin –
isot, pienet, etelätkin,
maat ja suunnat pitkin, pätkin;
kuinka päin nyt onkaan jokin,
minä, minä – minä – minä –
minä – olen – tässä –
Kala – sinä –; Kala sinä,
käypäs naamas pesemässä!”²¹

Unen tilanne liittyy runoelmassa keskeiseen asioiden suhteellisuuden teemaan, jota käsitellään välillä myös tieto-opin ja havaintopsykologian näkökulmia sivuten.

Lauri Viidan tuotanto

Betonimylläri (runoja, 1947)
Kukunor (saturunoelma, 1949)
Moreeni (romaani, 1950)
Käppyräinen (runoja, 1954)
Suutarikin, suuri viisas (runoja ja proosaa, 1961)
Entäs sitten, Leevi (romaani, 1965)
Kootut runot (1966)
Ne runot, jotka jäivät (postuumi runoantologia, 2016)

”Mikäli omatkin aistimuksemme olisivat irrallisia ja järjestyttömisiä, meidänkään todellisuudessamme ei olisi mitään fyysistä.”

Runoelmassa muun muassa esiintyy paljon erilaisia suhteellisia käsittepareja, kuten oikea ja vasen, tosi ja valhe, yö ja päivä, etelä ja pohjoinen.²²

Siteerattu runoelma episodi, jossa Kukunor-pilvi lentää vaihtuvien värien keskellä vailla selkiyttäviä kiintopisteitä, muistuttaa läheisesti erästä Eino Kailan *Inhimillisessä tiedossa* käyttämää ajatuskoetta. Se liittyy havaintomaailman ja fyysisen maailman suhteeseen ja siten koskee yleisemmin myös käsitteiden suhteellisuutta. Kaila kuvittelee tilanteen, jossa erityinen lintuihminen elää alituisesti vaihtuvassa värillisessä sumussa. Tässä ympäristössä olento ei voisi soveltaa paikan, suunnan ja etäisyyden käsitteitä:

”Jos vaihtelu on kyllin nopea ja perusteellinen, ei tuo lintuihminen koskaan tiedä, onko hän pysynyt samassa paikassa vai ei, onko hän jonkin ajan kuluttua palannut samaan paikkaan, jossa hän äsken oli vaiko ei. Hän ei näet voi erottaa ”samoja” paikkoja ”eri” paikoista, joten hän ei myöskään voi kokemukseensa soveltaa käsitteitä ”suunta” ja ”etäisyys”, mikäli hänellä sellaisia on.”²³

Kailan oppilas Georg Henrik von Wright lainaa opettajansa ajatuskoetta teoksessaan *Looginen empirismi* (1945)²⁴. Tässä Viidan kotikirjastoon kuuluneessa teoksessa²⁵, lintuihminen tilanne muistuttaa entistä enemmän Kukunor-pilven kokemusta, sillä von Wright painottaa Kailaa enemmän sumussa leijailevan olennon vaikeuksia suuntien hahmottamisessa:

”Tämä olento ei koskaan oppisi erottamaan, mikä on ”yllä” ja ”alla”, ”edessä” ja ”takana”, ”oikealla” ja ”vasemmalla”.

Käsitys fyysisestä avaruudesta, jossa olisi esineitä ja tapahtumia havaittajasta riippumatta, olisi hänelle täysin vieras. Sumussa leijaileva olento tuntisi vain taukoamatta vaihtelevien havaintojen fenomenaalisen maailman.”²⁶

Von Wright summaa ajatuskokeen antia tavalla, joka painottaa havaintomaailman ulottuvuutta ja siten osoittaa, että Kukunorin unessa ja Viidan proosamietelmässä kuvatussa unessa olennaista ei ole niinkään tapahtumien sijoittuminen uneen, vaan unen ja valheen kokemusmaailmojen rinnastettavuus. Von Wrightin mukaan se, että sumuolento elää vain fenomenaalisisessa maailmassa, kun taas me voimme erottaa fyysisen ja fenomenaalisen, ei johdu sumuolennon todellisuuden erilaisesta substanssista, vaan havaintovirtojemme erilaisesta loogisesta rakenteesta. Mikäli omatkin aistimuksemme olisivat irrallisia ja järjestyttömisiä, meidänkään todellisuudessamme ei olisi mitään fyysistä.²⁷

Jos Kailan ja Viidan parranajajien, Viidan mietelmän unennäkijän sekä Kailan lintuihminen ja *Kukunorin* lentävän pilven tilanteita vertaa toisiinsa, kaikissa on kysymys havainnoinnin ja maailman välisestä, tietoteoreettisesti kiinnostavasta suhteesta. Pysyväisyys vaikuttaa olennaisesti suhteen luonteeseen. Lintuihminen on havainnoitsijoista ainoa, joka on täysin valveilla ja tekee havaintoja suoraan ympäristöstään eikä esimerkiksi peilistä heijastuneena tai ulkomaailman ääniä uneen suodattaen, mutta invarianssin puuttuminen estää häntä saamasta käsitystä ympärillä olevasta avaruudesta. Jopa unien ja harhojen näkijä voi, Viidan sanoin, tukeutua lintuihmistä paremmin tarkkuuteen ja pysyvyyteen, todellisuuden ainoisiin tositteisiin.

Ymmärryksen torni

Kirjailijana Lauri Viita ikään kuin tutkii ja esittelee erisuuntaisia ajattelumalleja moniäänisesti sen sijaan että hänen tuotantonsa pyrkisi yksioikoisesti ja ohjelmallisesti kohti jotakin yhtä eheää filosofista teoriaa. Esimerkiksi osa *Kukunorin* viehätystä perustuu siihen, miten vaikkapa kieltä ja tietoteoriaa koskevat käsitykset vaihtelevat peikkojen ja uniolentojen käymissä keskusteluissa.²⁸ Edellä siteeratussa sota-ajan kirjeessä Viita kuitenkin osoittaa sisäistäneensä ajatuksen filosofian ja tieteen kumuloituvasta ja itseään korjaavasta luonteesta:

”Nyt minä vihdoinkin tiedän ja tunnen, miksi olen koko ikäni lukenut, vain lukenut. Inhimillinen ymmärrys on kuin valtava torni, jonka perustus on tämä tähti Maa. Suku-

polvi sukupolvelta sitä tornia on rakennettu, purettu ja taas rakennettu. Usein on sattunut rakennusaineeksi haurasta kiveä, jonka kehnouden vasta vuosituhanten armoton paine on paljastanut. Silloin ei ole auttanut muu kuin poistaa kerros kerrokselta, mitä jo oli valmiiksi luultu sekä alkaa jälleen uusin uskoin ja toivoin tuo ikuinen kiipeäminen kuultavaan korkeuteen.”²⁹

Ajatus kannusti Viitaa osallistumaan vuosituhantiseen filosofiseen vuoropuheluun. Kirjallisuuden avulla hän pystyi käsittelemään itselleen keskeisiä käsitteitä tyyllilajeja vaihdellen. *Moreenissa* hän pilke silmäkulmassa kiteyttää toden ja pysyväisyyden välisen suhteen puhevikaan Jooseppi Mäkisen suulla: ”Vain totti on pytyvää!”³⁰

Viitteet

- 1 Lauri Viidan kirje Kerttu Viidalle 23.7.1944.
- 2 Sama.
- 3 Katajamäki 2016.
- 4 Varpio 1973, 65; Varpio 1975, 34, 110, 144.
- 5 Varpio 1975, 41, 52.
- 6 Kaila 1960, 50.
- 7 Sama, 51.
- 8 Viita 1961, 99; Katajamäki 2001, 81–82.
- 9 Kaila 1960, 70.
- 10 Sama, 72–74.
- 11 Unista Viidan tuotannossa ks. Katajamäki 2016, erit. 88–99.
- 12 Viita 1961, 98–99.
- 13 Platon 1979, 283–284 (157e–158d); ks. Kaila 1960, 53–54.
- 14 Descartes 2002, 32–33.
- 15 Harvennuokset alkutekstissä. Viita 1961, 98–99; Katajamäki 2016, 230.
- 16 Kaila 1939, 45, 73–74; ks. 1939, 88–89; Leibniz 1896, 422; 1906a, 470; 1906b, 125.
- 17 Ks. Kaila 1960, 65–66.
- 18 Viita 1951, 201.
- 19 Viita 1949, 67–68.
- 20 Sama, 70–71.
- 21 Sama, 71.
- 22 Katajamäki 2016, 91–131, 252–257.
- 23 Kaila 1939, 228.
- 24 Wright 1945, 103–105. Alkuteos *Logiska empirismen* ilmestyi 1943.
- 25 Varpio 1973, 66.
- 26 Sama, 103–104.
- 27 Sama, 104.
- 28 Katajamäki 2016.
- 29 Lauri Viidan kirje Kerttu Viidalle 23.7.1944.
- 30 Viita 1951, 317. Kohta ivailee samalla

Mäkelän piirin toiselle kirjailijalle Aladár Valmarille, jolla oli tapana toistella tätä Eero Järnefeltin tunnuslausetta (Varpio 2006, 177).

Kirjallisuus

- Descartes, René, *Teokset II. Mietiskelyjä ensimmäisestä filosofiasta. Kirjeitä 1640–1641*. Suom. Tuomo Aho ja Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 2002.
- Kaila, Eino, *Inhimillinen tieto. Mitä se on ja mitä se ei ole*. Otava, Helsinki 1939.
- Kaila, Eino, Arkikokemuksen perseptuaalinen ja konseptuaalinen aines. Eino Kailan jälkeenjääneestä käsikirjoituksesta teokseen ”Hahmottuva maailma”. *Ajatus XXIII*. Helsinki 1960, 50–115.
- Katajamäki, Sakari, Jos olisit sanonut: ”Kyllä”. Kieltämisen poetiikka Lauri Viidan 1960-luvun runoudessa. Yleisen kirjallisuustieteen lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos, Helsinki 2001.
- Katajamäki, Sakari, *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. Väit. Ntamo, Helsinki 2016.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *New Essays concerning Human Understanding. Together with an Appendix Consisting of some of his Shorter Pieces* (Nouveaux Essais sur l’Entendement Humain, 1765). Käänt. Alfred Gideon Langley. Macmillan, New York 1896.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, Aus den Briefen von Leibniz an Remond. (1714–16). Teoksessa G. W. Leibniz, *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie. Band II*. Käänt. A. Buchenau. Philosophische Bibliothek 108. Verlag der Dürr’schen

Buchhandlung, Leipzig 1906a, 457–477.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm, Über die Methode, reale Phänomene von imaginären zu unterscheiden (De modo distinguendi phaenomena realia ab imaginariis, kirjoitettu 1680-luvulla). Teoksessa G. W. Leibniz, *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie. Band II*. Käänt. A. Buchenau. Philosophische Bibliothek 108. Verlag der Dürr’schen Buchhandlung, Leipzig 1906b, 123–128.
- Platon, Theaitetos. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Teoksessa Platon, *Teokset. Kolmas osa*. Suom. Marja Itkonen-Kaila, Pentti Saarikoski, Marianna Tyni ja A. M. Anttila. Otava, Helsinki 1979, 261–354.
- Varpio, Yrjö, *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa*. WSOY, Porvoo 1973.
- Varpio, Yrjö, *Mäkelän piiri. Tutkimus tampere-laisesta kirjailijapiiristä (1946–1954) ja sen tuotannosta*. WSOY, Porvoo 1975.
- Varpio, Yrjö, *Väinö Linnan elämä*. WSOY, Helsinki 2006.
- Viita, Lauri, *Kukunor. Satu ihmislapsille*. WSOY, Porvoo 1949.
- Viita, Lauri, *Moreeni*. WSOY, Porvoo 1951 (1950).
- Viita, Lauri, *Suutarikin, suuri viisas. Runoa ja proosaa*. WSOY, Porvoo 1961.
- Viita, Seppo, Lauri Viita – isäni jo eläessään. Käsikirjoitus, joka sisältää Lauri Viidan kirjeitä vuosilta 1938–1944. Digitaalinen kopio tekijän hallussa.
- Wright, Georg Henrik von, *Looginen empirismi. Eräs nykyisen filosofian pääsuunta* (Den logiska empirismen. En huvudriktning i modern filosofi, 1943). Suom. Hilppa Kinos. Otava, Helsinki 1945.